

ОБРЕНОВИЋИ

У МУЗЕЈСКИМ И ДРУГИМ ЗБИРКАМА СРБИЈЕ И ЕВРОПЕ

VI

**Меморабилија ефемерног спектакла из 1867. године:
„Поздрав Његовој Светлости Михаилу
М. Обреновићу III књазу српском”
из Јеврејског историјског музеја у Београду**

Вук Даутовић, МА, Филозофски факултет Београд

Јеврејски историјски музеј у Београду

Јеврејски историјски музеј основан је 1948. године у оквирима Савеза јеврејских општина Југославије. Задатак новоосноване музејске институције било је прикупљање архивске и друге грађе везане за Холокауст и учешће Јевреја у Народноослободилачкој борби. Јеврејске општине сакупљале су и предмете везане за сопствену материјалну културу, верски и друштвени живот. Прва стална музејска поставка отворена је 19. маја 1960. године у Београду, под називом „Музеј Савеза јеврејских општина Југославије” да би нешто касније, сходно намени и садржају музеја, његов назив промењен у „Јеврејски историјски музеј”.

Након тога следи нова фаза истраживања, систематизације и обраде прикупљене грађе да би друга стална поставка, коју је конципирала прва управница музеја проф. др Видосава Недомачки, била отворена 1969. године.

Данашњи музеј конципиран је из две целине: музејских збирки и архива. Прву целину, односно музејске збирке чине Уметничко – ликовна збирка у којој су слике, цртежи и скулптуре, затим Културно – историјска збирка која обухвата Збирку медаља, значки, плакета и застава, као и Збирка старе и рет-

ке књиге у којој су Торе, Хагаде, молитвеници, рукописи, бележнице и верске књиге. Потом Историјска збирка са тежиштем на Холокаусту у којој се налазе предмети из логора, лични предмети жртава, предмети из масовних гробница страдалих, жуте траке и ознаке којима су Јевреји обележавани током Другог светског рата. Такође у поменутој збирци се налазе партизанска ратна опрема и оружје. Трећа збирка је Археолошка у којој су ископине, као и надгробни споменици и плоче са фасада синагога. Збирка Јудаике састоји се од синагогалних предмета, празничних и обредних предмета везаних за приватну побожност и животни циклус попут кетуба, амулета, одеће и накита. Архив јеврејског историјског музеја представља другу целину и састоји се од хиљаду дужних метара грађе. Поред тога обимна је збирка периодике, фотодокументација као и електронска база података жртава Холокауста са подручја бивше Југославије.

Јеврејски историјски музеј приредио је у свом трајању бројне студијске изложбе у земљи и иностранству. Музеј такође од 1971. године периодично издаје публикацију „Зборник Јеврејског историјског музеја” којом су обухваћени научни и стручни чланци, архивска и мемоарска грађа, везана за историју Јевреја на Балкану.

Меморабилуја ефемерног спектакла из 1867. године: „Поздрав Његовој Светлости Михаилу М. Обреновићу III књазу српском” из Јеврејског историјског музеја у Београду

У Јеврејском историјском музеју¹ чува се ретка династичка меморабилуја која документује однос јеврејске заједнице, чији најутицајнији представници живе у Београду, и кнеза Михаила Обреновића у време његове друге владавине. Панегирик кнезу Михаилу састављен је двојезично на хебрејском језику у српској транскрипцији уз упоредни превод штампан златотиском на белој свили приликом кнежевог одласка у Цариград 1867. године. Јеврејска заједница придружила се његовом испраћају, својим за ту прилику осмишљеним ефемерним спектаклом, концептуално и перформативно се надовезујући на сличне јавне свечаности обреновићевске Србије шездесетих година XIX века. Након официјелне светковине у част поласка кнеза Михаила у посету султану Абдул Азизу, на дунавским маргинама јеврејске Јалије организована је „допуна свечаности” коју као засебан перформанс приређују београдски Јевреји сходно својој религиозној и културној традицији. Том приликом јеврејска заједница јавно се манифестовала као јединствено поданичко тело одано кнезу али и свом јеврејском идентитету. У сврху разумевања предмета, какав је штампана похвална песма на свили као артефакт визуелне културе, ваља истаћи све премисе које помажу контекстуализацији овог објекта

¹ В. Радовановић, *Јеврејски историјски музеј у Београду*, Београд, 2019, 3-59.

унутар ширих оквира националне и европске културе XIX века којима несумњиво припада.

Време Уставобранитеља може се посматрати као рестриктивно у законском погледу спрам Јеврејске заједнице. Богата српска, односно хришћанска трговачка елита настојала је различитим прописима да елиминише и пословно ограничи јеврејску мањину из превасходно економских разлога.² Јевреји су у време кнеза Милоша уживали равноправност залажући се за специјалан статус дефинисан личним односом са владаром. Током владавине кнеза Александра Карађорђевића грађанске слободе Јеврејима су укинуте те они, не инсистирајући више на издвојеном положају, настоје да се територијализују тражећи правно изједначавање са осталим грађанима Кнежевине Србије. Захтеве су формулисали „прошенијем” кнезу Александру фебруара 1856. године, који обавезан Париским уговором о слободи вероисповести, правосуђа, пловидбе и трговине, додељује Јеврејима проширена права.³ Као реакцију

² О економским и финансијским приликама у време уставобранитељског режима: С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд, 1933, 110-183; О положају Јевреја: Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, књ. I, САН посебна издања књ. ССХХII, Историјски институт књ 5. Београд, 1954, 164-174; Ж. Лебл, *До „Коначног решења” Јевреји у Београду 1521–1942*, Београд, 2001, 82-97; Б. Храбак, *Јевреји у Београду до стицања равноправности (1878)*, Етнолошка библиотека књ. 4, Београд, 2009, 315-347.

³ Б. Храбак, *Н.д.*, 338-340; Решење је гласило: „Јевреји не могу ван Београда дућане држати, непокретна добра куповати, богомоље држати а

на миграције сефардских Јевреја из Влашке и Босне средином XIX века, српске власти забраниле су насељавање у унутрашњости Србије, одредивши им град Београд местом сталног боравка. Кретање и трговачка делатност Јевреја били су ограничени на простор Београдског шанца. Пописом из 1854. године наведене су 284 јеврејске породице које живе у Београду, од тога 224 породице биле су староседелачке а њих 60 пришло из Турске. Београдски Јевреји су у власништву поседовали 154 куће а остали су живели под најам. Само 30 трговачких породица од овог броја наведено је као имућно док су остали лошег имовног стања.⁴ Ови подаци представљају својеврсан пресек стања Јеврејске заједнице у Београду како спрам њене оквирне величине тако и релативне економске снаге. Након повратка на власт, кнез Милош је септембра 1859. године донео указ, којим гарантује једнака грађанска права свим поданицима без обзира на народност и вероисповест, уз слободу кретања и упражњавања занимања, ставивши ван снаге све раније одлуке и прописе.⁵ По смрти кнеза Милоша 1860. године његову одлуку укида Високи земаљски савет Србије, одузевши изнова Јеврејима грађанска права. Заједница се стога молбом обратила кнезу Михаилу марта 1861. године тражећи да им се оставе подарена грађанска и верска права. Београдски Јевреји молбу за помоћ упућују и „Израелитској алијанси” (*Alliance israélite universelle*) у Паризу.⁶ Кнез Михаило Обреновић исте 1861. године, доноси указ којим београдски Јевреји

могу по унутрашњости само земаљске производе куповати и продавати, децу на занате и у еснафе давати, панађуре посећивати и на њима трговину куповања и продавања упражњавати”, *Исто*, 340.

⁴ Н. Вучо, „Београдски еснафи у деветнаестом веку”, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. III, Београд, 1956, 143.

⁵ Ж. Лебл, *Н.д.*, 100-101.

⁶ *Исто*, 101-103.

могу у границама вароши слободно да тргују и у њој држе непокретна имања. Овим решењем такође им је дозвољена слободна трговина по унутрашњости Кнежевине Србије али не и право да се по избору стално настањују купујућу непокретности. Фактички, овим су на снагу враћени прописи које је невољно донео кнез Александар Карађорђевић.⁷ Јеврејска заједница у време владавине кнеза Михаила страдала је и била јавно прогоњена на различите начине. Осуђена на живот у Београдском шанцу најтеже је била погођена турским бомбардовањем вароши 1862. године, након кога су из порушених и опљачканих кућа бројне јеврејске избеглице нашле уточиште у Земуну.⁸ Значајна је и представка јеврејске заједнице која 1863. године од кнеза Михаила тражи грађанска права или колективни отпуст из српског поданства.⁹ Антисемитски новински чланци у листовима попут „Световида” и „Видовдана” између 1863. и 1865. године покренули су талас мржње и антијеврејског расположења.¹⁰ Последица овако креираног јавног односа била су политички мотивисана убиства двојице Јевреја 1865. године у Шапцу, са намером да застраше целу заједницу.¹¹ Период друге владавине кнеза Михаила обележен је непрестаним и интензивним деловањем међународне јавности. Појединци попут енглеског конзула Ј. А. Лонгворта и утицајног Сер Моше Монтефјореа, као и организација „Израелитске али-

⁷ Држ. арх. Београд, Мин. унутр. дела 1861, Ф. VIII, Р. 21, (1856, Пф. XI, №. 20), цитирано према: Н. Вучо, *Београдски еснафи у деветнаестом веку*, 143.

⁸ Ж. Ђорђевић, „Београдски Јевреји у догађајима 1862. године”, *Зборник 6. Јеврејски историјски музеј*, Београд 1992, 315-325; Ж. Лебл, *Н.д.*, 108-111; Б. Храбак, *Н.д.*, 366-368.

⁹ Ж. Лебл, *Н.д.*, 112-116.

¹⁰ И. Шланг, *Јевреји у Београду*, Београд, 1926, 82; Ж. Лебл, *Н.д.*, 117-119, 127-129; Б. Храбак, *Н.д.*, 371-372, 385.

¹¹ Ж. Лебл, *Н.д.*, 119-124; И. Шланг, *Н.д.*, 82.

јансе”, врше притисак на српску владу ради додељивања грађанских права Јеврејима и њихове пуне друштвене еманципације.¹² Кнез Михаило је по повратку из Цариграда, августа 1867. године, током боравка у Паризу обећао делегацији Алијансе са којом се сусрео, да ће у оквирима и гаранцијама устава учинити све да Јеврејима призна равноправност у његовој земљи.¹³ Наведене околности, јеврејски испраћај кнеза Михаила са српском делегацијом у Цариград и потоњи дочек, снажно повезују са борбом за положај заједнице ограничене рестриктивним законима и без пуних грађанских права.

Један од најважнијих државничких циљева кнеза Михаила од бомбардовања Београда из 1862. године било је питање присуства турских војних посада у утврђењима српских градова.¹⁴ Дуготрајне дипломатске активности окончане су тек у фебруару 1867. године када висока Порта писмом обавештава кнеза Михаила да му на управу предаје преостале утврђене градове без икаквих услова. Ова одлука била је повод за његов пут у Цариград како би се лично захвалио султану у своје име и у име српског народа о чему је издао прокламацију објављену у Српским новинама 14. марта исте године.¹⁵ Поласку на путовање претходи испраћај у виду артифициране јавне свечаности која прославља кнеза владара. Ефемерни спектакли шездесетих година XIX века поклапају се са најснажнијим манифестацијама српског романтичарског историзма сходно који-

ма су и обликовани у време друге владавине кнеза Милоша и Михаила а почевши од њиховог повратка у Кнежевину Србију. Једнодневном уметношћу пролазних јавних свечаности као средством међусобне комуникације успостављан је дијалог између владара и грађанства.¹⁶ Тако су београдски Јевреји уприличили испраћај осмишљен као чин оданости, желећи да усмере пажњу владара на сопствена политичка очекивања. У том смислу употребили су сва доступна средства у креирању пролазне свечаности коју су организовали артикулишући је спрам кодова локалне сефардске традиције. Трајна меморија јеврејског ефемерног испраћаја постигнута је штампањем његовог описа и панегиричке песме на комаду свиле што одговара рецентној европској пракси присутној као неизоставни део перформативних уметности од XVIII века.

Званичном испраћају кнеза Михаила претходиле су одвојене посете чланова Државног савета, страних представника и делегата београдске општине, који су му пожелели срећу и задовољство те успешан повратак у отаџбину. Испраћај је уприличен 18. марта 1867. године, а град је имао свечани изглед.¹⁷ Грађани су били окупљени од Двора до Саборне цркве и даље све до савског пристаништа. Кнез се из Двора упутио ка Саборној цркви где су га дочекали митрополит Михаило и бројно

¹² Ж. Лебл, *Н.д.*, 104-107, 129-130; И. Шланг, *Н.д.*, 82-83.

¹³ И. Шланг, *Н.д.*, 83.

¹⁴ В. Чубриловић (Ур.), *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867. год.*, Зборник радова приказаних на научном скупу Српске академије наука и уметности, одржаном од 22. до 24. маја 1967. год. у Београду поводом прославе 100-годишњице ослобођења градова, САНУ, Београд, 1970.

¹⁵ З. Јанковић, *Пут у Цариград: Кнез Михаило, предаја градова и одлазак Турака из Србије*, Београд, 2006, 13-70.

¹⁶ М. Тимотијевић, „Ефемерни спектакл за време друге владавине кнеза Милоша и Милаша Обреновића 1859-1868”, *Zbornik radova Petog kongresa povjesničara umjetnosti Jugoslavije*, Peristil 31-32, Zagreb, 1988, 305-312. И. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, Докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету, Универзитета у Београду 2013, 630-638; Д. Ванушић, „Политичка инситуционализација Споменика српских у светлу обнове златног доба”, у: *Идентитети и медији, Уметност Анастаса Јовановића и његово доба*, И. Борозан, Д. Ванушић (Ур.), Београд-Нови Сад, 2017, 91-111.

¹⁷ З. Јанковић, *Н.д.*, 71-72.

свештенство у свечаном богослужбеном орнату. У београдској катедралној цркви служена је свечана Доксологија за владара, митрополит је одржао беседу а потом је парадна поворка из цркве кренула ка пристаништу. Кнез Михаило се колима довезао до обала Саве где га је чекала постројена восјка, након чега се укрцао на пароброд „Делиград”. Отиснувши се ка Дунаву кнез са пратњом је испраћен пуцњавом из прангија, топова и црквеним звонима.¹⁸ Кретање на релацији између двора и цркве просторна је веза између средишта политичке и верске моћи установљена као окосница ефемерног спектакла још од повратка кнеза Милоша. Понављањем овог обрасца приликом наредних пролазних свечаности симболично су истицани традиција и династички континуитет.¹⁹

Пароброд који је пролазећи ушће река скретао у Дунав дочекали су на његовим обалама окупљени сефардски Јевреји приредивши кнезу ефемерни спектакл у својој режији. Овај догађај као и пригодну песму пренела је доста детаљно тадашња штампа, мада истраживачи нису посветили знатнију пажњу његовом тумачењу.²⁰ У Српским новинама од уторка 21. марта 1867. године изашао је чланак који помиње „допуну к свечаностима приликом одласка Његове Светлости у Цариград”, која је била на Јалији, обали дунавској, ниже града и јеврејског краја вароши, чији опис гласи: „Четири велике заставе на самој тој обали биле су намештене и то у извесном растојању једна од друге. Код чамаца рибарских биле су намештене прангије из којих се пуцало. Дрво једно гранато које се налазило између ове четири заставе, било је са многим малим заставама искићено.

Ту је била и варошка банда састављена из 40 свирача. Потом дошли су у свечаном поретку како јеврејски тако и наши ученици и ученице школа у дорђолском крају, који су били на обали дунавској између редних застава намештени. Ученице држале су велике венце шимширове у рукама, а ученици имаћаху у рукама мале тробојне заставе. У среди ни тог низа био је барјак намештен и богато украшен, који су Јевреји донели из своје синагоге и на коме су биле две сребрне круне намештене. Света је и женског и мушког било небројено. Кад се пароброд од града са великом тробојном заставом указао, на ком се Светли Господар са својом свитом налазио, прангије огласе долазак његов. Пароброд је Дунавом дуж целе свечане те линије веома полако пловио. Музика, која је била на обали, свирала је, а деца јеврејске школе певала су песму, на јеврејском језику у славу путовања Светлог Господара у Цариград. Свет остали поздрављао је Светлог Господара вичући из гласа Срећан ти пут Господару, а још сретнији вратио нам се. Светли Господар одазивао се непрекидно са лађе овом поздраву народа.²¹ На дунаву су се у два реда налазили рибарски чамци у којима су били мушкарци, жене и музика која је свирала док је лађа полако пловила између њих. Када је брод отпловио прангије су изнова пуцале, окупљена деца клицала су кнезу а окупљени свет је на обалама остао са музиком да се весели дуго након одласка брода. На Карабурми је „Делиград” дочекан заставама и пуцањем из прангија. На крају новинског чланка публиковано је заглавље штампаног поздрава и српски превод песме коју су на хебрејском кнезу певали београдски Јевреји.²²

¹⁸ *Српске новине*, Бр. 34, Год. XXXIII, Београд, недеља 19. март 1867.

¹⁹ М. Тимотијевић, *N.d.*, 307.

²⁰ З. Јанковић, *N.d.*, 72-73.

²¹ *Српске новине*, Бр. 35, Год. XXXIII, Београд, уторак 21. март 1867.

²² *Исто*.

Опис „допуне к свечаностима” доноси обиље података који сведоче о животу јеврејске заједнице и ондашњег Београда. Поменути оркестар од четрдесет градских свирача, сугерише важност и улогу музике у градској свакодневици XIX века. Управо је музика приликом јавних и приватних свечаности повезивала различите етничке и верске групе у градовима.²³ Приликом инсценације кнежевог испраћаја пуцњи из прангије најавили су долазак брода скрећући пажњу путника на извођење приређено у њихову част. Заставе тробојке различитих величина аранжиране на дунавској обали наглашавале су пре свега патриотски карактер тога чина. Кнежев испраћај био је вид националне акције чији симболички потенцијал је почивао на изражајним могућностима визуелне културе. Учесници као вид „слављеничке масе” и ученици визуелно означени заставицама давали су легитимитет догађају у коме су учествовали. Ефемерни испраћај преносио је опште поруке које су одговарале тренутним националним потребама, унутар којих су уграђени специфични садржаји какав је јеврејски испраћај на Јалији²⁴.

Опис помиње јеврејске и српске ђаке, ученике и ученице из дорђолског краја који су носили заставе и венце од шимшира. Већ почетком шездесетих година XIX века изграђен је Милдар (јеврејска школа) на Јалији у Солунској улици, као двоспратница од „чврстог” материјала. Школски систем јеврејска заједница реформисала је 1864. године и тада рад

почињу мушка и женска основна школа на Јалији у којима се настава одвијала на српском језику.²⁵ У поменутом здању налазиле су се и канцеларије рабината, општина и библиотека.²⁶ У време када је дочек организован почетком 1868. године у Београду је постојало четрнаест мушких и исто толико женских основних школа.²⁷ Након реформе сефардска општина је према попису из 1869. године имала 164 ученика и 63 ученице.²⁸ Учешће ученика и ученица који су школе похађали по истом програму показује и постепену интеграцију јеврејске заједнице у српску средину у којој је пресудну улогу имало познавање језика. Управо су хебрејски језик и његова јеврејско-шпанска верзија позната као ладино били један од кључних носилаца јеврејског културног и верског идентитета у Османској дијаспори.²⁹ Кратка похвална песма кнезу коју су окупљени јеврејски ученици доцније извели певана је на јеврејском, како је у поздраву наведено „религиозном” језику.

Поред употребе „религиозног” језика одређени визуелни аспекти маркирали су окупљене грађане као припаднике претежно јеврејске заједнице. Шимширови венци (*şimşir*, Тур.)³⁰ које су држале ученице, кодирани су симболички још у антици где се шимшир као хтонска али пре свега зимзелена биљка конотира атрибутима трајања и бесмртности,

²³ N. Makuljević, „The Trade zone as Cross Cultural Space: Belgrade Çarşi”, *Common Culture and Particular Identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans, El Prezente vol. 7 / Menorah vol. 3*, E. Papo, N. Makuljević (Eds.), Beer-Sheva 2013, 244.

²⁴ Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку, систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд 2006, 332-333.

²⁵ D. Sindik, „О јеврејским школама у Београду у XIX веку”, *Jevrejski Almanah*, Београд, 1961-1962, 98-109; В. Ракић, „Јеврејске школе у Београду до 1941. године”, *Зборник 6, Јеврејски историјски музеј*, Београд, 1992, 331-335.

²⁶ И. Шланг, *Н.д.*, 92-93.

²⁷ Ј. Милићевић, „Просвета, наука, књижевност, уметност, култура и здравство у XIX веку”, у: *Историја Београда*, 3. Антонић (Ур.), САНУ Балканолошки институт, пос. изд. књ. 62, Београд, 1995, 280.

²⁸ В. Ракић, *Н.д.*, 336.

²⁹ О култури сефардских Јевреја више: К. Vidaković, *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, Sarajevo, 1986.

³⁰ *Buxus sempervirens* (Лат.)

док га изузетна чврстина дрвета поистовећује са постојаношћу.³¹ У јеврејској традицији ова биљка по имену *teashshur* пореклом са Кипра помиње се у књигама пророка Исаије (41:19 и 60:13) и Језекиља (27:6) из чега проистичу њена значења. Поштован због зимзеленог лишћа и поуздано тврдог дрвета шимшир је у јеврејском предању имао значења слична европским пониклим из митологије паганске антике.³² Посебно аранжираним мизансценом на обали доминирао је „барјак намештен и богато украшен, који су Јевреји донели из своје синагоге и на коме су биле две сребрне круне намештене”. По свој прилици реч је о неком од везених парохета синагоге *El Kal Vježo* која се налазила на Јалији у Мојсијевој улици, недалеко од Милдара и дунавске обале.³³ Парохет као тип различито украшене тканине већих димензија има функцију обредне завесе којом се заклања орман за чување Тора звани *Nekal*.³⁴ Симболички парохет представља вео испред „светиње над светињама” Јерусалимског храма, маркирајући визуелно најсветији део у синагогалној сакралној топографији.³⁵ Сефардске заједнице на балканском простору користиле су у прошлости богато декорисан синагогални текстил османским техникама златовеза попут познатог *Bindallı* типа.³⁶ Као најчешћи иконографски мотиви на парохети-ма јављају се форме портала, вечног светла односно

Синагогални везени текстил, збирка *Neve Shalom* синагоге у Истанбулу 1862. година

Парохет, Османско царство, 1882. година

³¹ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Riječnik simbola*, Zagreb, 1989, 677.

³² *The Jewish Encyclopedia*, vol. 3, New York and London 1901, (M. Jastrow, W. M. Muller, *Box-Tree*), 344.

³³ Ж. Лебл, *Н.д.*, 226-228.

³⁴ *The Jewish Encyclopedia*, vol. 2, New York and London 1901, (C. Adler, J. M. Casanowicz, A. W. Brunner, *Ark of the Law*), 107-111.

³⁵ *The Jewish Encyclopedia*, vol. 4, New York and London 1901, (J. Jacobs, E. G. Hirsch, *Curtains in Tabernacle*), 390-394.

³⁶ Y. Ben-Naeh, *Jews in the Realm of the Sultans: Ottoman Jewish Society in the Seventeenth Century*, Tübingen 2008, 228-230.

висеће лампе или отворене шаке.³⁷ Везена круна Торе јавља се као мотив на парохетима претежно у централној Европи.³⁸ Поменуте две сребрне круне намештене на „барјак” извесно су припадале синагогалној опреми. То могу бити круне Торе зване *Keter Torah* најчешће прављене од сребра, форми често сличних владарским, намењене симболичком окруњивању свитака Торе.³⁹ Форма круне јавља се као мотив и на штитовима Торе (*Tas*), претежно на територији централне и западне Европе.⁴⁰ Бројна предања појашњавају значење круне на синагогал-

Круна Торе, сребро, Аустријско царство, XIX век

³⁷ E. Juhasz, „Textiles for the Home and Synagogue”, *Sephardi Jews in The Ottoman Empire, Aspects of material culture*, E. Juhasz (Ed.), The Israel Museum, Jerusalem 1990, 65-119; V. Nedomački, *Vezene tkanine iz jevrejskih zbirki u Jugoslaviji*, JIM, Beograd 1978, 5-30, 94-97; M. Mihailović, *Judaica u Jugoslaviji*, Beograd, 1990, 8-9.

³⁸ V. Nedomački, *Hav. дело*, 88-93; M. Mihailović, *H.д.*, 10-13.

³⁹ *The Jewish Encyclopedia*, vol. 4, New York and London 1901, (K. Kohler, J.D. Eisenstein, *Crown of the Law*), 372; E. Juhasz, „Synagogues”, *Sephardi Jews in The Ottoman Empire*, 37-59; M. Mihailović, *H.д.*, 30-31; J. Kuntoš, *Silver Judaica from the Collection of the Jewish Museum in Prague*, Prague, 2012, 130-137.

⁴⁰ M. Mihailović, *H.д.*, 38-39; J. Kuntoš, *H.д.*, 88-129.

ним предметима попут дијалога из „Зохара” о природи Шабата у коме учествују учени рабини Исак, Аба, Јосе и Јуда. Према казивању раби Јосе: „Овог дана је Тора окруњена врхунском славом, у свим њеним заповестима, у свим њеним пресудама, у свим њеним прекорима грехова – круном са седамдесет грана светлости које зраче на све стране...”⁴¹ Било да је реч о круни Торе или њеном штиту који су се могли наћи намештени на барјаку, сребрне круне за посматраче са пароброда „Делиград” носиле су асоцијацију на оне познатије краљевске према којима су заправо и обликоване, ласкајући тако кнежевом владарском достојанству. Синагогални предмети донети на обалу Дунава употребљени као декор свечане конструкције представљали су религиозни идентитет јеврејске сефардске заједнице на репрезентативан начин.

Артефакти јеврејске визуелне културе који ни су као такви били препознати, налазили су се такође у личном поседу владара династије Обреновић, о чему сведочи фотографска грађа коју је начинио Љубиша Ђонић након Мајског преврата.⁴² Реч је о Круни Торе (*Keter Torah*) од сребра, пару сребрних Римонима (*Rimonim*) и Парохету уз још неколико везених тканина.⁴³ Сребрна круна и наставци за Тору припадају веома репрезентативном типу синагогалних предмета пореклом из венецијанских златарских радионица а настали су извесно поло-

⁴¹ G. Š. Solem (Prir.), *Zohar Knjiga Sjaja*, Beograd, 1999, 81-84, цитат на 84.

⁴² Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак: заборављени београдски двор*, МПУ Београд 2019, 93, 116-117.

⁴³ *H. д.*, Круна Торе – 40. Декоративни сталак, Љ. Ђонић, МГБ инв. бр. ФИ, 2497, 2498; *Римоним* – 64. Пар декоративних предмета, Љ. Ђонић, МПУ инв. бр. 24401, МГБ инв. бр. ФИ, 2501; *Парохет* – 63. Зидна декорација, Љ. Ђонић, МГБ инв. бр. ФИ, 2509; Текстилије у каталогу наведене под редним бројевима 57; 58. и 62. такође могу бити синагогалне а у ширем смислу припадају балканско-османској култури.

вином XVIII века. Типолошки су најсличнији радovima италијанског златара Андреа Замбелија (*Andrea Zambelli "L'Honnesta"*) који половином XVIII века ради Круну Торе и Римониме за богату сефардску заједницу у Венецији, данас изложене у колекцији Метрополитен музеја у Њујорку.⁴⁴ Везени парохет као и друге поменуте текстилије са двора Обреновића типолошки се надовезују на сличне сачуване и поменуте сефардске синагогалне тканине.⁴⁵ Остављајући по страни функцију и место ових објеката унутар двора као и њихову каснију судбину несумњиво су визуелно сведочанство веза са сефардском заједницом.⁴⁶ Поменути предмети, налик онима који се помињу у опису ефемерне свечаности могли су доћи у посед Обреновића као вид политички мотивисаних поклона од стране сефардске заједнице са којом су на различите начине били повезани током читавог XIX века.

Учешће сефардских Јевреја као конфесионалне и етничке мањине у појединим јавним свечаностима попут владарских дочека у другим балканским градовима бележи праксу подизања ефемерних конструкција. Вербални опис кнежевог испраћаја сефардске заједнице у Београду пракса је која претходи доцнијим приликама познатим посредством фотографске грађе. Документовани фотографијама с краја XIX века, тријумфални лукови украшавани су богато везеним тканинама и синагогалним парохетима. На албуминској фотографији насталој приликом посете Сарајеву крунског принца Рудолфа Хабзбуршког и принцезе Стефани јуна 1888. годи-

Тријумфални лук подигнут од сарајевских Сефарда
1888. године

не, види се тријумфална капија покривена зимзеленим гранама чији лук је украшен везеним парохетом на коме се јасно распознају Декалог, круна Торе и посветни текст.⁴⁷ Почетком XX века настала је серија фотографија приликом румелијске кампање султана Мехмеда V Решада. Као визуелно сред-

⁴⁴ <https://www.metmuseum.org/>, (Torah crown, Accession Number: 2013.443); (Pair of Torah finials, Accession Number: 2016.416, .417).

⁴⁵ E. Juhasz (Ed.), *Sephardi Jews in The Ottoman Empire*, plate 19.

⁴⁶ Д. Вукелић, „Под аукцијским чекићем: дворске меморабиле Обреновића на мање познатој серији фотографија из атељеа Љубише Ђонића”, *Стари конак : заборављени београдски двор*, 38, 44.

⁴⁷ Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, Österreichisch-Ungarische Monarchie, Politik, Inventarnummer – Pk 724, 18; (*Triumphbogen der spanisch-sefardischen Gemeinde, mit dem Triumphbogen der serbisch-orthodoxen Gemeinde im Hintergrunde, aus dem Album "Besuch von Kronprinz Rudolf und Stephanie in Sarajevo vom 10. bis 25. Juni 1888."*)

ство Османске империјалне пропаганде емитована је и серија разгледница која документује различите аспекте ове значајне посете.⁴⁸ Тако је сачувана разгледница која приказује чланове јеврејске заједни-

Тријумфални лук подигнут у част султана
Мехмеда V Решада у Битољу

⁴⁸ M. Özen, „Visual representation and propaganda: Early films and post-cards in the Ottoman Empire, 1895–1914”, *Early Popular Visual Culture*, Vol. 6, Issue 2, 2008, 145–157.

це у Монастиру (Битољу) који су за дочек падишаха приредили ефемерну конструкцију у форми тријумфалне капије украшену бројним везеним ткањинама међу којима су били и синагогални парохети.⁴⁹

Просторна конструкција уз веродостојан опис догађаја на Јалији пуно значење добија у контексту песме испеване кнезу Михаилу Обреновићу као централном делу ефемерног спектакла меморисаног штампаном споменицом на свили. Песма коју су јеврејски ђаци певали изведена је према прологу штампаног поздрава пред „њиховим старешинама црквеним и школским”. Текст похвалне песме исходи из јеврејске официјелне традиције оличене синагогалним богослужењем и рабинском ученошћу те се може тумачити као исказ високе јеврејске културе тога времена. Песма је писана у форми сефардске мелице (*melitza*), чији литерарни жанр припада римованој прози версификованој цитирањем стихова из Торе, те других библијских стихова или делова Талмуда уз учене рабинске асоцијације. Овај вид књижевног изражавања који је негован од стране рабинске елите, супротстављен је народној и усменој књижевности.⁵⁰ Панегиричка поезија као неизоставни део ефемерног спектакла у српској средини јавља се као водећи конституциони елемент унутар речених оквира романтичарског историзма. Општеприхваћена поетска конвенција владарске глорификације била је одређена личним типом „династичке митологије” Обреновића.⁵¹ Бео-

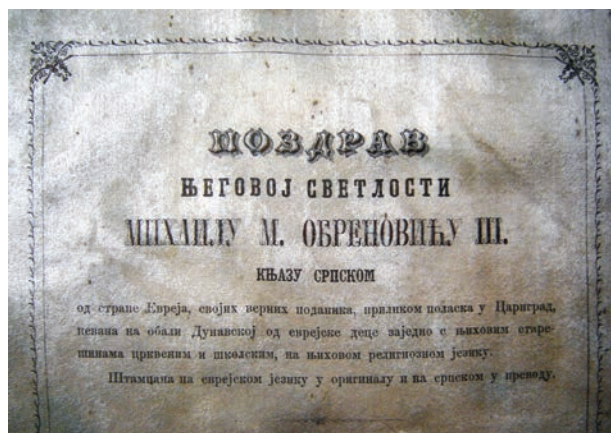
⁴⁹ E. Juhasz, *Textiles for the Home and Synagogue*, 96.

⁵⁰ B. Shahevitch, „On the nature of the *Melitza*”, *Ha-Sifrut* 2(3), Tel Aviv 1970, 664–666; S. Sternberg, I. Parush, „Another look at “the life of ‘dead’ Hebrew”: Intentional ignorance of Hebrew in nineteenth-century eastern European Jewish society”, *Book History*, Vol 7, Johns Hopkins University Press 2004, 196–204.

⁵¹ M. Timotijević, *H.đ.*, 306, 310.

градска сефардска заједница са кнезом Михаилом комуницира посредством поетизоване прозне форме обраћајући му се сопственим „језиком олтара”. Занимљив је и илустративан спев Љубомира Даниловића потписаног као реалиста под називом: *Племенити Србин или Путовање кнеза Михаила Обреновића у Цариград и његове радње док се Србија сасвим неочисти од Турака*. Књига је настала 1867. године у штампарији „Николе Стефановића” где је отиснут и поздрав кнезу Михаилу на свили за сефардску заједницу у Београду. У Даниловићевој књизи различитим поетским формама описани су историјски догађаји уз наизменично цитирање беседа, штампе и прогласа као значајан и документаран пример династичке пропаганде тога времена.⁵² Међу бројним пренумерантима претплаћеним на ово патриотски интонирано дело у коме нема помена јеврејског испраћаја на Јалији наведени су и београдски трговци Јахијел Б. Русо и Соломон Х. Коен.⁵³ Интересовање јеврејске заједнице било је свакако проткано политичким очекивањима, такође исказаним поетски и прецизно упућеним кнезу приликом његовог доласка из Цариграда, који са јеврејског аспекта није значајније документован. У сврху трајног меморисања ових догађаја, као и оданог поданичког односа али и јасних очекивања јеврејске заједнице спрам кнеза Михаила, штампани су на свили поздравни овом владару. У Јеврејском историјском музеју сачуван је поздрав у облику парадног програма штампаног на свили златотиском, који се састоји од описа сврхе у коју је начињен и обраћања кнезу. Извесно настао је у одређеном ти-

Заглавље поздрава кнезу Михаилу,
Јеврејски историјски музеј, Инв. бр. 602

ражу који јеврејска заједница дистрибуира до истакнутих појединаца а пре свих владара као знак поданичке лојалности и префињен начин визуелне и тактилне комуникације. На свиленом купону величине 33 x 28 цм, штампан је текст:

ПОЗДРАВ ЊЕГОВОЈ СВЕТОСТИ МИХАИЛУ
М. ОБРЕНОВИЋУ III КЊАЗУ СРПСКОМ

Од стране Евреја својих верних поданика, приликом поласка у Цариград, певана на обали Дунавској од еврејске деце заједно с њиховим старешинама црквеним и школским, на њиховом религиозном језику. Штампана на еврејском језику у оригиналу и на српском у преводу.

ЛЕХ ЛЕ ШАЛОМ ЕЛ МАЛКЕХА.
ЈАЦЛИАХ ЕЛОИМ ЕТ ДАРКЕХА.

БАРУХ АТА БЕВОЕХА
УВАРУХ АТА БЕЦАТЕХА,

ШАДАЈ ЈЕМАЛЕ ТААВАТ ЛИБЕХА
ВЕЈАЕР, ВЕЈАШЕР НЕТИВЕХА,

⁵² Љ. Даниловић, *Племенити Србин или Путовање кнеза Михаила Обреновића у Цариград и његове радње док се Србија сасвим неочисти од Турака*, Штампарија Николе Стефановића, Београд, 1867.

⁵³ Љ. Даниловић, *Н.д.*, I.

ВЕШАЛОМ ЈОМЕРУ ЕЛ БОЕХА.

ЛИРОТ ЦОН АМЕХА, БЕТУВЕХА.⁵⁴

ИДИ БЛАГИМ УСПЕХОМ К' ЦАРУ
НЕКА БОГ УНАПРЕДИ ПУТ ТВОЈ.

БЛАГОСЛОВЕН БУДИ УЛАСКОМ И
БЛАГОСЛОВЕН ИЗЛАСКОМ ТВОЈИМ.

СВЕМОГУЋИ! ИСПУНИ ЖЕЉЕ КЊАЗА
ОСВЕТЛИ И УПРАВИ НАМЕРУ ЊЕГОВУ.

НЕКА НЕИЗОСТАНЕ НАМА
ДОБРОДОШЛИЦОМ ГА ПОЗДРАВИТИ

КАКО БИ МИЛОШЋУ ЊЕГОВОМ ХРАНИО
ПОВЕРЕНО СТАДО СВОЈЕ.

Штампарија Николе Стефановића у Београду.

Почетни стихови поздрава кнезу Михаилу – Иди с миром своје цару, Нека Бог поспеши твој пут (*Лех ле шалом ел малкеха. Јацлиах елоим ет даркеха.*) односе се на трактат Раби Авина Ха Левија из Вавилонског Талмуда.⁵⁵ Поменути одломак трактата гласи: „Речено је да онај који се растаје од другог не треба да му каже *Иди у миру (Leh be Šalom)* већ радије *Иди с миром (Leh le Šalom)*, као што је Јотор рекао Мојсију *Иди с миром* (Излазак, 4:18) и његов

⁵⁴ Превод поздравне песме са хебрејског, проф. др Е. Папа, коме се најсрдачније захваљујем и на њеном ширем књижевном тумачењу:

*Иди с миром своје цару,
нека Бог поспеши твој пут.
Благословен да си када долазиш,
Благословен нека си кад одлазиш.
Нека ти Свемогући испуни жељу срца твојега
и осветли и исправи стазу твоју.
И мир нека кажу с твојим доласком
не би ли напасао стадо народа свога у доброты својој.*

⁵⁵ П. Штемберг, *Увод у Талмуд и Мидраи*, Београд, 2014, 220-257.

подухват беше успешан. Са друге стране Давид је своје сину Авесалому рекао *Иди у миру* (II књ. Самуилова 15:9) и он оде и би обешен и убијен”.⁵⁶ Београдски Јевреји сматрали су да постоји опасност везана за пут кнеза Михаила и сходно свом предању пожелели су му да иде с миром, подразумевајући и жеље за сигурним повратком с путовања реченим у форми благослова. О заједничком предосећају опасности везане за боравак на путу говоре и речи које је митрополит Михаило изговорио приликом кнежевог повратка из Цариграда у београдској Саборној цркви: „Србија Те опет угледа здрава и бодра. Престолницу твоју, место трајавшег страховања за време Твога одсуства из средине њене, обузимље сада тим јаче осећање безопасности; јер те види дошавша са злокобнога Босфора, неповређенога ни у здрављу, ни у поносу Србскога имена и чести Твога народа.”⁵⁷

У том смислу наредна два стиха цитирана су из пете књиге Мојсије (Поновљени закони 28:6) „Благословен ћеш бити кад долазиш и благословен ћеш бити кад полазиш” (*Барух ата бевоеха уварух ата бецетеха*). Веома је важно имати у виду да су присутни Јевреји који су кнеза испраћали певајући му ове стихове познавали и претходни садржај двадесет осме главе од њеног почетка у коме се разматра значај благослова онима који се држе божјих заповести и потом вечног проклетства оних који се о њих оглушују, што свакако може комуницирати са надама и очекивањима које је јеврејска заједница имала у односу на кнеза Михаила.

Строфа која следи „Свемогући! Испуни жеље књаза осветли и управи намеру његову” (*Шадај је-мале таават либеха*) преузета је из благослова Ми

⁵⁶ *Talmud Bavli, Berakhot 64a.*

⁵⁷ Љ. Даниловић, *Н.д.*, 59.

Шеберах (*Mi sheberach*) који се изговара након читања одломка из Торе, онемо ко је одабрани одељак читао.⁵⁸ Уобичајени благослови овог типа завршавају се молбом да Бог испуни „Све жеље срца његовог”. Ова молитвена формулација преузета из синагогалног богослужења такође представља део јеврејске верске свакодневице са којом је посредно комуницирала. Ваља уочити да завршним стиховима поздрава који следе потом, београдски Сефарди себе дефинишу као „стадо народа (кнеза Михаила)” које он ваља напасати и чувати у сопственој доброту.

Поменути књижевни жанр писан је најчешће од стране рабина, извесно је да поздрав (*melitza*) у част кнеза Михаила настаје као дело ученог појединца из локалне сефардске заједнице. Уводни текст поздрава помиње као присутне извођењу песме јеврејске „дрквене старешине”. Шездесетих година XIX века у Београду није било главног рабина већ „заступника рабина и праведног учитеља”. На том положају се од 1862. године налазио локални хахам Јаков бен Шалом Калдерон, који је изванредно владао како хебрејским језиком тако и ладином. Он се бавио и послом словослагача у јеврејском одељењу књажевске типографије те је приредио, сложио и издао различите књиге међу којима се истичу збирке литургијских текстова, преузете претежно из кабалистичких списа.⁵⁹ Значајна су имена Давида и његовог сина Моше Алкалаја, који се од половине XIX века јављају готово на свим јеврејским књигама било као преводиоци, аутори или издавачи.⁶⁰ Током

1867. године када је поздрав кнезу написан, Давид и Моше Алкалај издали су из штампе неколико јеврејских књига различите садржине.⁶¹ У Београду је у датом тренутку живело и деловало довољно учених појединаца који су били кадри да за потребе сефардске заједнице саставе поздравне песме на хебрејском и српском језику.

Медијски формат типографског плаката – програма, имао је изузетно важну комуникацијску улогу током XIX века будући да штампани плакати и програми прате све значајније историјске догађаје и епизоде од бројних владарских прогласа, прокламација, беседа, распореда и програма ефемерних свечаности те других форми обраћања ондашњој јавности.⁶² Програми ефемерних јавних свечаности, нарочито концерата и позоришних представа, штампани су као њихов неизоставни део у Европи и Енглеској од половине XVIII века. Развој штампарских технологија и откриће литографије омогућили су у XIX веку штампу на различитим и другачијим материјалима и медијима. Тако током шесте и седме деценије XIX века настаје експанзија програма – сувенира, који су се чували, отискивани на свили и сатену поводом јубиларних театарских извођења и других нарочито свечаних и ретких прилика.⁶³ Свилени програми израђивани као посебан вид меморалија били су подесна форма за ефемерне свечаности у част владара. Овај вид посебно луксузних плаката – програма на европском простору намењен софистицираној публици израђиван је за представе, концерте и јавне

⁵⁸ *Sidur, Militvenik „Molitva dece Siona” prema obredu španskih Jevreja*, rabin I. Asiel (Prir.), Beograd 5765 –, 2005, 577; На крају молитава за болеснике, породиље, прогоњене и заробљене Јевреје среће се иста формулација, Н.д., 1107-1110.

⁵⁹ Ж. Лебл, Н.д., 156-157.

⁶⁰ Ж. Лебл, *Јеврејске књиге штампане у Београду 1837–1905*, Београд, 1990, 33-34.

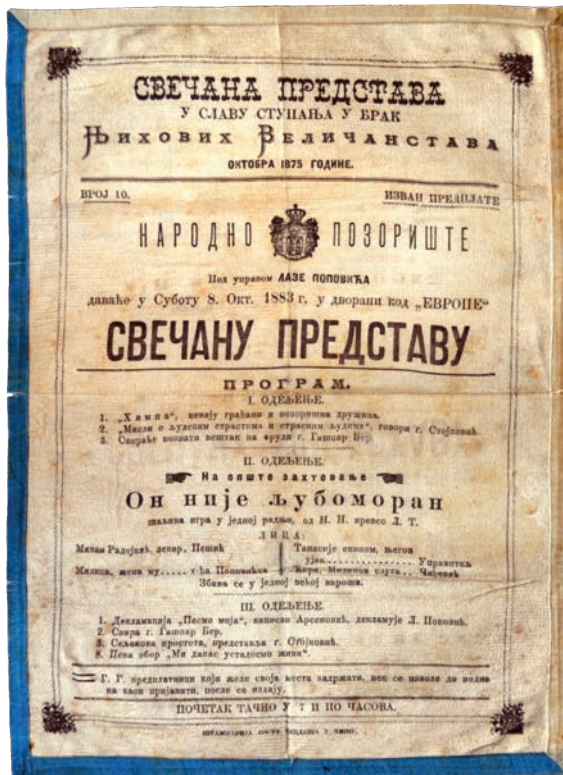
⁶¹ Исто, 114-117.

⁶² С. Андрић, Р. Марковић, *Сто година историјског плаката 1840–1940*, Београд, 1988, 1-17.

⁶³ D. B. Wilmet, T. L. Miller (Ed.), *The Cambridge Guide to American Theatre*, Cambridge University Press 1996, 310.

свечаности током XIX века.⁶⁴ Поједини штампари су своје свилене програме за отмену публику такође приликом израде и парфимисали.⁶⁵ Тако је за

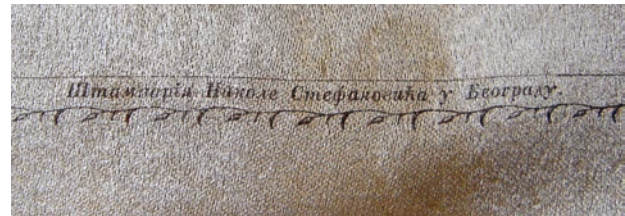
Програм на свили штампан поводом годишњице венчања Њихових Величанстава 1883. године. Музеј позоришне уметности Србије

⁶⁴ V&A museum, Theatre and Performance Collection: (<http://collections.vam.ac.uk/item/O108391/silk-programme-a-miles-co/>), (<http://collections.vam.ac.uk/item/O113266/silk-programme/>), (<http://collections.vam.ac.uk/item/O1300056/silk-programme-for-a-vocal-silk-programme-unknown/>).

⁶⁵ V&A museum, Theatre and Performance Collection: (<http://collections.vam.ac.uk/item/O1467639/silk-programme-for-the-lyceum-silk-programme-eugene-rimmel/>).

представу Ђорђа Малетића, „Посмртна слава кнеза Михаила” којом је октобра 1869. године отворена зграда Народног позоришта плакат штампан на свили, али је изгорео током Другог светског рата.⁶⁶ У Позоришном музеју Србије сачувана су свега два свилена штампана програма и то из доцнијег периода, први настаје у част свечане представе поводом годишњице венчања краља Милана и Наталије Обреновић, која се давала у Нишу 1883. године.⁶⁷ Други на свили отиснут програм настао је за новогодишњу прославу почетком XX века у време краља Александра Обреновића покровитеља Београдског певачког друштва које организује концерт којим диригује Стеван Мокрањац.⁶⁸

Београдска штампарија Николе Стефановића у којој је програм свечаности у част кнеза Михаила штампан, основана је 1861. године као друга српска приватна књигопечатња. Стефановићева штам-

Ознака штампарије Николе Стефановића из Београда, маргина поздравља кнезу Михаилу

⁶⁶ О. Марковић, „Колекције позоришних плаката у служби Музеја позоришне уметности”, *Театрон*, бр. 75/76/77, децембар 1991, 92.

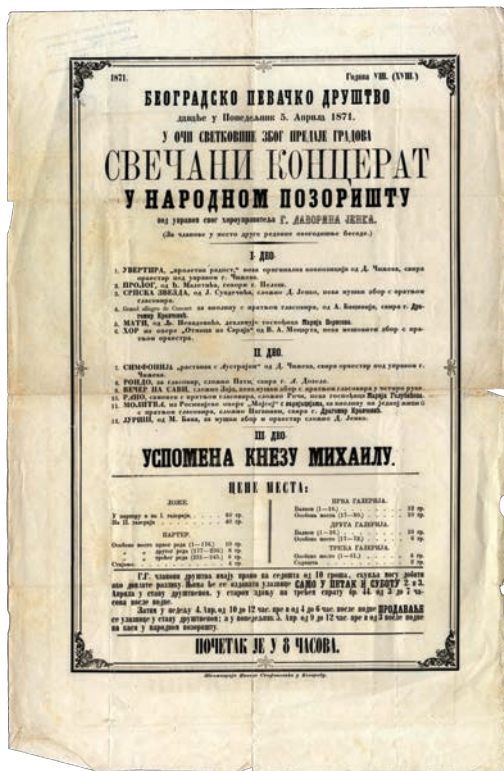
⁶⁷ Музеј Позоришне уметности, Збирка програма и плаката: (*Народно позориште под управом Лазе Поповића, Ниш, у дворани код „Европе”* 8. октобар 1883. Свечана представа у славу ступања у брак Њихових Величанстава октобра 1875), програм на свили 22.5 x 29.5 cm, без Инв. бр.

⁶⁸ Музеј Позоришне уметности, Збирка програма и плаката: (31. децембар, Београдско певачко друштво приређује Велику забаву, концертном управља г. Ст. Мокрањац, Под највећом заштитом Њ.В.К. Александра I у Коларчевој пивници), програм на свили 36 x 35 cm, Инв. бр. 4179.

парија радила је око петнаест година одштампавши током тог периода преко три стотине књига.⁶⁹ Сачувани програми и плакати са ознаком Стефановићеве штампарије сведоче о развијеној пракси израде овог типа материјала.⁷⁰ Угаоне вињете и украси штампаног поздравља кнезу Михаилу јављају се у сличној форми као декорација и на другим типо-

Плакат свечаног концерта у Народном позоришту из 1871. године, штампан код Николе Стефановића. Музеј позоришне уметности Србије, Инв. бр. 8369.

⁶⁹ Ј. Милићевић, *Н.д.*, 300.

⁷⁰ Музеј Позоришне уметности, Збирка програма и плаката / Забаве и прославе, (*Последња велика представа 15 Арана, под управом 90-годиш-*

Украсна вињета, угао свечаног поздравља кнезу Михаилу

графским програмима штампаним код Николе Стефановића и дружине.⁷¹

Доцнија паралела која се надовезује на писани поздрав кнезу Михаилу београдских Сефарда је дар сарајевске јеврејске заједнице аустријском цару. Поводом јубилеја педесетогодишњице владавине цара Франца Јосифа 1898. године „сефардијска израелска опћина сарајевских житеља” упутила је у Беч поклон песму писану такође двојезично, хебрејским писмом уз упоредни превод на ијекавици. Песма је урамљена у скупоцен сребрни и позлаћени филигрански рам са грбовима Хабзбурга, Босне и

њег Хаџи-Ибрахима, 27. децембар 1868.) Инв. бр. 31, (*Претпоследња представа, Петар Димитријевић, чаробни вештак – Ухваћени Ђаво или Два часа у волшебном свету, 15. фебруар 1869. у сали „Код јелена”*), без Инв. бр; (*Последња представа, Петар Димитријевић, чаробни вештак, Бозати Чаролија, Волшебни милионер у Ђаволском магацину, 1. март 1869. у сали „Код јелена”*), без Инв. бр; (*У корист пострадале браће Чеха, Концертат и прставу, 5. јунија 1872. год. Народно позориште у Београду*), Инв. бр. 11633.

⁷¹ Музеј Позоришне уметности, Збирка програма и плаката, (*Београдско певачко друштво даваће у понедељник 5. Априла 1871. у очи светковине због предаје градова Свечани Концертат у Народном позоришту*) Инв. бр. 8369.

Херцеговине као и Давидовим звездама. Штампана је златотиском на белој свили у локалној сарајевској штампарији, а текст је уоквирен декоративном траком са угаоним вињетама.⁷² Пригодно урамљена сефардска песма из Сарајева, настала неколико деценија касније, одраз је начина визуелне комуникације који почива на стратегијама установљеним током епохе историзма.⁷³ У оба случаја током дру-

Песма на свили, дар цару Францу Јосифу сефардске заједнице из Сарајева, поводом јубилеја 1898. године

⁷² G. Kohlbauer, „Der Kaiser – ein wahrhafter Messias seiner Zeit“ Jüdische Grußadressen ans österreichische Kaiserhaus“, U. Fischer-Westhauser (Hg.), *Geschenke für das Kaiserhaus. Huldigungen an Kaiser Franz Joseph und Kaiserin Elisabeth*, Österreichische Nationalbibliothek Wien, 2007, 117.

⁷³ Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку, систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, 181-205.

ге половине XIX века сефардске заједнице оданост владарима симболично су исказивале артифицијелним средствима у складу са актуелном културном праксом.

Јединствену целину са поздравом певаним приликом кнежевог поласка у Цариград чини песма певана приликом његовог повратка којом се експлицитно изражавају политички захтеви, наде и жеље јеврејске сефардске заједнице у односу на кнеза Михаила Обреновића. Приликом кнежевог повратка приређен је изнова још свечанији артифицирани дочек. Даниловићев поетски опис изгледа града Београда у многоме дочарава утисак атмосфере коју су пролазне кулисе подигнуте за ову прилику произвеле на посматраче:

*Куденак су били,
Сјајно подигнути
Вељелепно красни
Млоги Триумфали.*⁷⁴

Штампа помиње да је пароброд „Делиград“ дочекан најпре на дунавској Јалији ниже јеврејског краја вароши где је лађа са кнезом прошла кроз два реда постављених чамаца, док је кнез Михаило примао поздраве са чамаца и са обала прекривених народом и силно искићених.⁷⁵ Свечани дочек кнеза Михаила био је увертира за последњу велику ефемерну свечаност у време његове друге владавине, прославу предаје кључева српских градова у којима су Турци држали своје војне посаде, на Цвети, 6. априла 1867. године.⁷⁶ Оно што штампа приликом повратка није пренела је поздравна песма београдских

⁷⁴ Љ. Даниловић, *Н.д.*, 61.

⁷⁵ *Србске новине*, Бр. 48, Год. XXXIII, Београд, среда 5. април 1867.

⁷⁶ М. Timotijević, *Н.д.*, 311-312.

сефарда певана приликом кнежевог повратка из Цариграда. Према уводном тексту изведена такође на дунавским обалама до којих је пароброд „Делиград” прво допловио. Потпуно подударних вињета и типографије уз мање измене у уводном тексту, на свили је извесно првобитно штампана и песма изведена приликом кнежевог повратка чинећи са оном првом јединствену концептуалну и материјалну целину. Садржај песме приликом дочека исказује јасно политичке наде које су београдски сефарди усмерили ка кнезу у поновљеној свечаности и за ту прилику златом штампаног поетског обраћања на свили, као виду рафиниране комуникације. Текст песме певане приликом кнежевог повратка гласи:⁷⁷

ПОЗДРАВ ЊЕГОВОЈ СВЕЛОСТИ
МИХАИЛУ М. ОБРЕНОВИЋУ III
КЊАЗУ СРПСКОМ

Од стране Евреја, својих верних поданика, приликом повратка из Цариграда, певана на обали Дунавској од еврејске деце заједно с њиховим старешинама црквеним и школским, на њиховом религиозном језику. Штампана на еврејском језику у оригиналу и на српском у преводу.

КОЛ ДОДИ ИНЕ ЗЕ БА
БЕСАСОН УСМАХОТ
ЛЕ РОШО ЈЕЦАВЕ ЕЛ
БЕРАХОТ АЦУМОТ
ЛЕХА АДОН БЕХОЛ ЕТ
КАНААР ШЕЛОМОТ.

ЛЕАМО ЈЕЦАВЕ ЕЛ
РОВ ГИЛОТ ВИШУОТ

⁷⁷ Документ је публикован у: Б. Албахари, *Листање времена, Јеврејска периодика у Србији 1888–2016*, Београд, 2017, 15.

ВЕЛИМЈАХАЛИМ ЛЕХА
НАХАМЕМ БИНДАВОТ
КИИ'АТ АДАТ ЈЕГУРАШ
ВЕЈУКАР ААВОТ.

САСОН СИМХА ЈАСИГУ
ВЕНАСУ АНАХОТ

УВАЕМ ЈИТБАРЕХУ
СЕЈОТ АМЕЦАНОТ

ВЕЈЕХЈУ ЛЕОРЕХ ЈАМИМ
ВЕШАНИМ ТОВОТ.

С ВЕСЕЛИМ ЛИЦЕМ ЕВО НАМ
ГОСПОДАРА НАШЕГ МИЛОГ ВЛАДАТЕЉА!
СВЕВИШЊИ НЕКА МУ ПОДАРИ
НАЈЧВРШЋИ БЛАГОСЛОВ!
НЕКА Т' ПРАТИ, ГОСПОДАРУ,
БЛАЖЕНСТВО КРОЗ ЦЕО ЖИВОТ ТВОЈ!

НЕКА БОГ ПОДАРИ ЦЕЛОМ НАРОДУ
СРЕЋУ И СПОКОЈСТВО:
А ОД ТЕБЕ ГОСПОДАРУ! ОЧЕКУЈУЋИМ
ПОКЛОНИ УТЕХУ И БЛАГОДЕЈАЊЕ,
ТАКО ДА НЕСТАНЕ РАЗЛИКОВАЊА,
А НА МЕСТО НЕК ДОЂЕ ПРИЈАТЕЉСТВО!

НЕКА ИХ ОБГРЛИ СЛАВА И РАДОСТ:
А ЖАЛОСТ И УЗДАСИ, НЕК СУ ИМ ДАЛЕКО
НЕК'С УВЕЛИЧА СРЕЋА ЊИМА

ДА СВЕТЛИ КАО ЗВЕЗДА ДАНИЦА,
СЛУЖЕЋ' ЗЛОПАТНИЦИМА
ЗА ПРИБЕЖИШТ'

СВЕВИШЊИ! ПОДАРИ ИМ
ПЛОДНЕ ГОДИНЕ И ВЕСЕЛЕ ДАНЕ!

Текст друге песме певане приликом дочека познат из секундарног извора, настао је као целина са оним првим који се у оригиналу чува у Јеврејском историјском музеју. Поздравна песма приликом испраћаја кнеза Михаила на извештан начин представља аверс јавног односа Јевреја у Кнежевини Србији спрема владара, док су стихови певани приликом кнежевог дочека реверс њихових колективних очекивања, јасно исказаних речима: „А од тебе Господару! очекујућим, Поклони утеху и благодетење, Тако да нестане разликовања, А на место нек дође пријатељство!” (подвукао В. Д.). Једини поуздан траг организованог дочека од стране Јевреја је сачуван текст поздравне песме певане приликом кнежевог повратка из Цариграда. Форма дочека извесно је наликовала испраћају, према помену чамаца са музиком и мноштва света на обалама Дунава. Прозлазност свечаних чинова испраћаја и дочека надоместила је трајна форма на свили штампаних програма – поздрава, и самих пригодних пратилаца ефемерних уметности.

Београдски Јевреји су, борећи се за своја грађанска права у амбијенту демократизованих јавних свечаности шесте деценије XIX века, предузели активно учешће у артифицираним ритуалима политичке пропаганде. Значајан историјски тренутак у коме кнез Михаило Обреновић одлази пут Цариграда, искористили су за исказивање поданичке лојалности колико и својих политичких захтева. Будући да је испраћај познат посредством детаљног описа, јасно се могу издвојити бројни елементи који га конституишу као артифицирану свечаност чија особена визуелност проистиче из локалне сефардске традиције. Истицање јеврејског идентитета повезано је са колективном манифестацијом оданости владару. Доцније се та пракса јавља и међу другим сефардским заједницама Балкана. Уприличен ефе-

мерни спектакл који је режиран бројним перформативним, аудитивним и визуелним средствима употпуњен је стварањем трајне меморије – штампаних поздрава на свили који као подсетници могу изнова призвати у искуство доживљаја испраћаја и дочека „Делиграда”. Избор који је заједница Јевреја у Београду учинила одабравши да поздравне песме отисне златом на свили, одраз је њихове потпуне савремености и свесног односа спрема улоге визуелне културе. Међусобна комуникација кнеза Михаила и његових поданика била је савремена добу у коме су живели. Отиснуте у приватној штампарији Николе Стефановића песме у част кнежевог одласка и доласка говоре такође о све снажнијој еманципацији јеврејске заједнице која ће пуна права добити тек у време краља Милана Обреновића. Пракса церемонијалне комуникације српских владара XIX века са поданицима мањинских етничких и религијских група посредством материјалних предмета још увек није у довољној мери проучена. Песме штампане на свили припадају ретким сачуваним артефактима ефемерних свечаности из доба друге владавине кнеза Михаила и као такве, сведочанство су ширих токова сложене владарске визуелне културе и политичке пропаганде XIX века.

Архивска и музејска грађа

Victoria and Albert Museum (V&A) museum, *Theatre and Performance Collection*.

Јеврејски историјски музеј, *Збирка повеља, диплома, мизраха и јарцајта*.

Музеј Позоришне уметности Србије, *Збирка програма и плаката*.

Österreichische Nationalbibliothek, *Bildarchiv*.

The Metropolitan Museum of Art.

Извори

Даниловић, Љ., *Племенити Србин или Путовање кнеза Михаила Обреновића у Цариград и његове радње док се Србија сасвим неочисти од Турака*, Штампарија Николе Стефановића, Београд 1867.

Српске новине, Бр. 34, Год. XXXIII, Београд, недеља 19. март 1867.

Српске новине, Бр. 35, Год. XXXIII, Београд, уторак 21. март 1867.

Српске новине, Бр. 48, Год. XXXIII, Београд, среда 5. април 1867.

Sidur, Militvenik „Molitva dece Siona” prema obredu špan-skih Jevreja, rabin I. Asiel (Prir.), Beograd 5765–2005.

Talmud Bavli, Berakhot 64a.

Литература

Adler, C., Casanowicz, J. M., Brunner, A. W., „Ark of the Law”, *The Jewish Encyclopedia*, vol. 2, New York and London 1901.

Албахари, Б., *Листање времена, Јеврејска периодика у Србији 1888–2016*, Београд, 2017.

Андрић, С., Марковић, Р., *Сто година историјског плаката 1840–1940*, Београд 1988.

Ben-Naeh, Y., *Jews in the Realm of the Sultans: Ottoman Jewish Society in the Seventeenth Century*, Tübingen, 2008.

Борозан, И., *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, Докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету, Универзитета у Београду 2013.

Ванушић, Д., „Политичка инситуционализација Споменика србских у светлу обнове златног доба”, у *Идентитети и медији, Уметност Анастаса Јовановића и његово доба*, И. Борозан, Д. Ванушић (Ур.), Београд-Нови Сад, 2017.

Vidaković, K., *Kultura špan-skih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, Sarajevo, 1986.

Вукелић Д., Пераћ, Ј., Томић, В., *Стари конак: заборављени београдски двор*, МПУ Београд 2019.

Вучо, Н., *Распадање еснафа у Србији*, књ. I, САН посебна издања књ. ССХХII, Историјски институт књ. 5., Београд, 1954.

Вучо, Н., „Београдски еснафи у деветнаестом веку”, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. III, Београд, 1956.

Ђорђевић, Ж., „Београдски Јевреји у догађајима 1862. године”, *Зборник 6, Јеврејски историјски музеј*, Београд, 1992.

Јанковић, З., *Пут у Цариград : Кнез Михаило, предаја градова и одлазак Турака из Србије*, Београд, 2006.

Jastrow, M., Muller, W. M., „Box-Tree”, *The Jewish Encyclopedia*, vol. 3, New York and London, 1901.

Jacobs, J., Hirsch, E. G., „Curtains in Tabernacle”, *The Jewish Encyclopedia*, vol. 4, New York and London, 1901.

Јовановић, С., *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1933.

Juhasz, E., „Textiles for the Home and Synagogue”, *Sephardi Jews in The Ottoman Empire, Aspects of material culture*, E. Juhasz (Ed.), The Israel Museum, Jerusalem 1990.

Juhasz, E., „Synagogues”, *Sephardi Jews in The Ottoman Empire, Aspects of material culture*, E. Juhasz (Ed.), The Israel Museum, Jerusalem, 1990.

Kohler, K., Eisenstein, J. D., „Crown of the Law” *The Jewish Encyclopedia*, vol. 4, New York and London, 1901.

Kohlbauer, G., „Der Kaiser - ”ein wahrhafter Messias seiner Zeit” Jüdische Grußadressen ans österreichische Kaiserhaus”, *Geschenke für das Kaiserhaus. Huldigungen an Kaiser Franz Joseph und Kaiserin Elisabeth*, U. Fischer-Westhauser (Hg.), Österreichische Nationalbibliothek Wien, 2007.

Kuntoš, J., *Silver Judaica from the Collection of the Jewish Museum in Prague*, Prague, 2012.

Лебл, Ж., *Јеврејске књиге штампане у Београду 1837–1905*, Београд, 1990.

Лебл, Ж., *До „Коначног решења” Јевреји у Београду 1521–1942*, Београд, 2001.

Милићевић, Ј., „Просвета, наука, књижевност, уметност, култура и здравство у XIX веку”, *Историја Београда*, З. Антонић (Ур.), САНУ Балканолошки институт, пос. изд. књ. 62, Београд, 1995.

Макуљевић, Н., *Уметност и национална идеја у XIX веку, систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд, 2006.

Makuljević, N., „The Trade zone as Cross Cultural Space: Belgrade Çarşi”, *Common Culture and Particular Identities:*

Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans, *El Presente* vol. 7 / *Menorah* vol. 3, E. Papo, N. Makuljević (Eds.), Beer-Sheva 2013.

Марковић, О., „Колекције позоришних плаката у служби Музеја позоришне уметности”, *Театрон*, бр. 75/76/77, децембар 1991.

Mihailović, M., *Judaica u Jugoslaviji*, Beograd, 1990.

Nedomački, V., *Vezene tkanine iz jevrejskih zbirki u Jugoslaviji*, Beograd 1978.

Özen, M., „Visual representation and propaganda: Early films and postcards in the Ottoman Empire, 1895–1914”, *Early Popular Visual Culture*, Vol. 6, Issue 2, 2008.

Радовановић, В., *Јеврејски историјски музеј у Београду*, Београд, 2019.

Ракић, В., „Јеврејске школе у Београду до 1941. године”, *Зборник 6*, Јеврејски историјски музеј, Београд, 1992.

Sindik, D., „O jevrejskim školama u Beogradu u XIX veku”, *Jevrejski Almanah*, Beograd, 1961–1962.

Sternberg, S., Parush, I., „Another look at “the life of ‘dead’ Hebrew”: Intentional ignorance of Hebrew in nineteenth-century eastern European Jewish society”, *Book History*, Vol 7, Johns Hopkins University Press 2004.

Shahevitch, B., „On the nature of the Melitza”, *Ha-Sifrut* 2(3), Tel Aviv, 1970.

Timotijević, M., „Efemerni spektakl za vreme druge vladavine kneza Miloša i Mihajla Obrenovića 1859–1868”, *Zbornik radova Petog kongresa povjesničara umjetnosti Jugoslavije*, *Peristil* 31-32, Zagreb, 1988.

Chevalier J., Gheerbrant A., *Riječnik simbola*, Zagreb, 1989.

Храбак, Б., *Јевреји у Београду до стицања равноправности (1878)*, Етнолошк библиотека књ. 4, Београд, 2009.

Чубриловић В. (Ур.), *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. год.*: зборник радова приказаних на научном скупу Српске академије наука и уметности, одржаном од 22. до 24. маја 1967. год. у Београду поводом прославе 100-годишњице ослобођења градова, САНУ, Београд, 1970.

Штемберг, П., *Увод у Талмуд и Мидраш*, Београд, 2014.

Шланг, И., *Јевреји у Београду*, Београд, 1926.

Šolem G. G. (Prir.), *Zohar Knjiga Sjaja*, Beograd, 1999.

Wilmeth, D. B., Miller, T. L. (Eds.), *The Cambridge Guide to American Theatre*, Cambridge University Press 1996.

Каталожка јединица

Михаило Обреновић

1. Поздрав Његовој Светлости Михаилу

М. Обреновићу III књазу српском

Штампарија Николе Стефановића

1867, Београд

Свила, златотисак, штампа

33 x 28 cm

Јеврејски историјски музеј, Инв. бр. 602.

1